

Kultūros samprata ir inkultūrizacijos procesas tarpkultūrinės komunikacijos kontekste

VALDAS PRUSKUS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Kūrybinių industrijų fakultetas, Filosofijos ir politologijos katedra,

Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius

El. paštas: politologija@vgtu.lt

Visuotinė globalizacija paspartino darbo ir kapitalo mainus, suteikė tautoms socialinės pažangos ir ekonominės gerovės viltį. Ji paskatino ir spartesnius kultūrinius mainus, o kartu ir efektyvios tarpkultūrinės komunikacijos poreikį. Jei ekonominiai mainai, perdavimas ir įsisavinimas įgūdžių, kompetencijų, nauja ekonominė mąstysena bei praktika didesnių sunkumų nesukėlė, tai kultūros pagrindų perdavimas ir įsisavinimas (inkultūrizacija), užtikrinantis visavertį bendravimą ir bendradarbiavimą, vyksta kur kas sunkiau. Aiškėja, kad ne visos vertybės gali būti adekvačiai perduotos ir ne visos lengvai priimtos. Kita vertus, pati kultūra yra tarpdalykinio tyrimo objektas. Egzistuojantys įvairūs metodologiniai požiūriai į tai, kas yra kultūra, viena vertus, padeda geriau suprasti šį fenomeną, kita vertus, aiškiau apibrėžti inkultūrizacijos raiškos galimybes. Straipsnyje aptariama kultūros samprata, jos aiškinimų įvairovė, analizuojamas kultūros perėmimo ir įsisavinimo procesas bei kultūrinių determinantų vaidmuo tarpkultūrinėje komunikacijoje.

Raktažodžiai: kultūra, inkultūrizacija, tarpkultūrinė komunikacija, komunikacija, formalioji ir neformalioji kultūra, filosofija, antropologija, psichologija, sociologija, elgesio kultūriniai determinantai

ĮVADAS

Individas ir tauta atpažįstama ir pripažįstama per kultūrą. Joje akumuliuota patirtis, perduodama iš kartos į kartą, sudaro prielaidas individo ir tautos raiškai pasaulyje, paženkliną jų veiklą išlikimo ženklu ir suteikia prasmę. Be kultūros sunkiai įsivaizduojama ir ekonominė pažanga (Robertson 2003; Kačerauskas 2011).

Visuotinė globalizacija paspartino darbo ir kapitalo mainus, suteikė tautoms pažangos ir ekonominės gerovės viltį. Ji paskatino ir spartesnius kultūrinius mainus. Pasaulio šalių kultūros praranda savo uždarumą, ribos tarp jų vis sunkiau įvardijamos, o tai savo ruožtu skatina efektyvios tarpkultūrinės komunikacijos poreikį (Guirdham 1999: 16–18). Jei ekonominiai mainai, perdavimas ir įsisavinimas naujos ekonominės mąstysenos ir praktikos patirties didesnių sunkumų nesukėlė, tai kultūros pagrindų perdavimas ir įsisavinimas, užtikrinantis visavertį bendravimą ir bendradarbiavimą, vyksta kur kas sunkiau. Ne visos vertybės gali būti adekvačiai suvoktos, perduotos ir lengvai priimtos (Singer 1998). Kita vertus, pati kultūra yra daugiadalykinio tyrimo objektas. Kitaip tariant, gali būti suprantama ir aiškinama pagal atskirų mokslų keliamus tikslus ir rūpimą tyrimo aspektą.

Tad kyla klausimas – kas yra kultūra, kaip ją supranta ir aiškina įvairūs humanitariniai ir socialiniai mokslai, kaip vyksta kultūros perėmimo ir įsisavinimo (inkultūrizacijos) procesas, koks kultūrinių determinantų vaidmuo tarpkultūrinėje komunikacijoje. Tai ir bus šio *straipsnio tikslas*.

KULTŪROS SAMPRATA

Kultūros sąvoka turi daugybę prasminių niuansų ir gali būti vartojama įvairiuose kontekstuose. Kultūra yra daugelio humanitarinės žinijos sričių (filosofų, kultūrologų, antropologų ir kt.) bei socialinių mokslų (sociologų, psichologų) tyrinėjimo objektas, tačiau kiekviena jų išskiria jai rūpimą kultūros tyrimo aspektą, taigi pateikia ir savą kultūros supratimą. Tai suprantama, nes kultūra yra daugiafunkcinė, ji padeda spręsti labai skirtingas žmogaus egzistavimo, jo būties ir buities problemas. Kultūrą tiria daugelis mokslų – filosofija, semiotika, sociologija, istorija, antropologija, aksiologija, lingvistika, etnologija ir kt., tačiau kiekvienas iš jų išskiria vieną kurią nors jos pusę ir tiria ją vadovaudamasis jam būdingais metodais; kartu pateikia ir savą kultūros supratimą bei apibrėžimą.

Kultūra turi daugybę prasminių apraiškų, todėl pastangos ją apibrėžti susiduria su rimtu sunkumu – kultūra yra neapčiuopiama, jos negalima fiksuoti griežtos definicijos rėmuose (Cerey 2007; Kačerauskas 2008).

Pastaruoju metu egzistuoja per 700 kultūros apibūdinimų, tačiau nė vienas iš jų nėra pilnas ir visaapimantis. Nepaisant to, visuose apibrėžimuose rasime nuorodą, kad pagrindinis *kultūros subjektas ir objektas yra žmogus*.

Egzistuoja įvairūs metodologiniai požiūriai į tai, kas yra kultūra (žr. lentelę).

Lentelė. Kultūros apibūdinimas

METODOLOGINIS POŽIŪRIS	APIBŪDINIMAS
SOCIOLOGINIS	Kultūra suprantama kaip visuomenės gyvenimo organizavimo veiksnys, idėjų, principų, socialinių institutų, užtikrinančių kolektyvinį žmonių gyvenimą, visuma.
ISTORINIS	Kultūra yra visuomenės istorinio vystymosi produktas ir vystosi sukauptos patirties perdavimo naujoms kartoms dėka. Kultūra sąlygoja būdus, kurių dėka skirtingos visuomenės standartizuoja ir kanonizuoja priimtas elgesio normas, taip pat ir metodus, kuriais visuomenė išreiškia savo požiūrį į jai nepriimtinius elgesio modelius.
NORMATYVINIS ETINIS	Kultūros turinį sudaro normos ir taisyklės, reglamentuojančios žmonių gyvenimą. Kultūra čia suprantama kaip tam tikra socialinio elgesio įsisavinimo sistema, kuri padeda žmonėms sąveikauti su išoriniu pasauliu. Ji nuolat laike evoliucionuoja, nors ir lėtai.
PSICHOLOGINIS	Jis pabrėžia kultūros ryšį su žmonių elgesio psichologija. Kultūra – tai gyvenimo būdas, tas kontekstas, kuriame mes gyvename, mąstome, jaučiame ir bendraujame vieni su kitais. Kultūra – tai tie „klijai“, kurie sujungia į vieną visumą grupę žmonių. Tai programa, glūdinti mumyse nuo pat vaikystės ir padedanti mums įsigyventi šioje visuomenėje. Taigi kultūra čia suprantama kaip idėjų, tradicijų, įgūdžių metodų, apibūdinančių konkrečią žmonių grupę, visuma.
EDUKOLOGINIS	Kultūra – tai žinių ir savybių visuma, kurias gauna žmogus mokymosi procese ir kurios nėra genetiškai paveldimos. Taigi kultūra ugdoma ir įsisavinama nuo vaikystės ir perduodama iš kartos į kartą.
ANTROPOLOGINIS	Kultūra – tai žmonių visuomenės veiklos rezultatų visose žmogaus gyvenimo srityse ir visų nacijos, klasės, socialinės grupės gyvenimą sąlygojančių veiksmų (idėjų, tikėjimų, papročių, tradicijų) visuma.

Pastaraisiais metais vis daugiau palaikomas antropologinis požiūris į kultūrą, tačiau ir tarp kultūros antropologų nėra vieningo sutarimo. Išsiskiria dvi pakraipos – kognityvinė ir antikognityvinė.

Kognityvinės pakraipos šalininkai laikosi požiūrio, kad kultūra egzistuoja kaip žinių sistema, t. y. kaip savotiškos sąvokinės kategorijos, glūdinčios individų sąmonėje. Vienas ryškiausių šios pakraipos atstovų W. H. Goodenouphas teigia, kad kultūra – nematerialus fenomenas, ji nėra iš daiktų, žmonių, elgesio ar emocijų. Tai greičiau viso to, kas buvo paminėta anksčiau, organizacijos forma. Tai forma to, *ką žmonės nutuokia esant*, tai jų suvokimo, supratimo, santykių ir jų interpretacijos modelis (Goodenouph 1957: 17).

Antikognityvinės pakraipos šalininkai (C. Geertz) laikosi pažiūros, kad kultūra – tai ne žinios, įsitvirtinusios individo sąmonėje, bet jo kontrolinių mechanizmų, t. y. „planų, būdų, taisyklių, instrukcijų, kurių dėka tampa įmanomas žmonių elgesio valdymas, repertuaras“ (Geertz 1973: 59). Žodžiai čia suprantami kaip simboliai, kurių dėka perduodama informacija, ketinimai ir viltys.

Be to, kultūra gali būti suprantama kaip perdėm individualus simbolių ir reikšmių, suteikiančių individui supratimą apie vienus ar kitus supančio pasaulio reiškinius, pažinimo procesas. Turimos žinios ir įsivaizdavimai visada vaidina svarbų vaidmenį, nes turi įtakos tolesniam pažinimo etapui, naujų reiškinių suvokimui ir jų interpretacijai.

Kultūra taip pat gali būti traktuojama ir kaip savotiška logika, pagal kurią individas susitvarko savo pasaulį. Tie kriterijai, pagal kuriuos jis tvarkosi savo pasaulį, yra socialiai reikšmingi reiškiniai, tokie kaip kalba, gestai, auklėjimo ir vertinimo principai, kurie ne visada yra suvokiami, tačiau latentškai veikia daugelyje žmogaus veiklos sričių.

Tačiau bene labiausiai paplitęs amerikiečių tyrėjų A. Kroeberio ir C. Kluchohno dėstomas požiūris. Šie autoriai teigia, kad kultūra, kaip visos kitos žmogaus veiklos, yra asmenybių sukurti žmogiškieji produktai, o ne sąlygoti refleksijos ar instinktu. Tai reiškia, kad kultūra yra individo mokymosi metu įgytų veiklų produktas, ir grąžina mus prie minties, kad tai, kas yra perduodama bendraujant, perduodama kaip tradicija, ir tai, kas įgyjama, įgyjama žmogaus jam esant visuomenės nariu (Kroeber, Kluchohn 1952: 41–53).

Taigi antropologiniam požiūriui į kultūrą būdingi keli esminiai momentai. Pagal šį požiūrį kultūra:

- universalus žmogiškojo gyvenimo reiškinys, todėl nėra nė vienos žmonių bendruomenės ar socialinės grupės, kuri neturėtų jai būdingos kultūros;
- žmonių bendros veiklos produktas;
- reiškiama per vertybes, taisykles, papročius, tradicijas;
- nepaveldima genetiškai, o įgyjama mokantis;
- kintanti, atsinaujinanti, jai būdinga savisklaida, naujos formos ir būdai, tenkinantys žmonių poreikius ir interesus, adaptacija prie kintančių savo būties sąlygų;
- kolektyvinės žmonių bendruomenės veiklos rezultatas, tačiau jos nešiotojai yra atskiros asmenybės;
- funkcionuoja kaip būdas, padedantis visuomenės ir jos narių saviidentifikacijai, taip pat suvokti savo grupinį ir individualų „AŠ“, skirti „savus“ ir „svetimus“ bendraujant su kitų kultūrų atstovais.

Antropologinis požiūris į kultūrą savaip nulemia ir kultūrinės antropologijos (taip pat ir tarpkultūrinės komunikacijos) pagrindinius uždavinius: tai stebėjimas, registracija, aprašymas ir interpretacija kasdienio žmonių elgesio siekiant paaiškinti jo priežastis ir galimas pasekmes. Tačiau šių uždavinių įgyvendinimas neįmanomas neišsiaiškinus kultūros atsiradimo priežasčių ir jos raidos (Hall 1998: 38–45).

Esmė ta, kad daugelyje kultūrologinių koncepcijų kultūra suvokiama kaip realiai egzistuojantis fenomenas, jose neaiškinamos kultūros atsiradimo priežastys, o be jų negalima suprasti ir pačios kultūros. Skirtingai nuo kultūrologinių teorijų, antropologinė prieiga (kultūros aiškinimas) remiasi tuo, kad kultūra neegzistuoja *už ir be* žmogaus. Ji iš pat pradžių susijusi su žmogumi, nes yra jo kūrinys, todėl suvokti kultūros esmę galima tik atsižvelgiant į poreikius ir interesus žmogaus, kuris yra jos kūrėjas. Būtent čia ir dera ieškoti pagrindinių kultūros determinantų.

Kultūros, kaip žmogiškosios veiklos fenomeno, negalima nei pamatyti, nei išgirsti, nei pausti ar paragauti. Realybėje galima tik stebėti atskirus kultūros pasireiškimus per žmonių elgesį, ritualus, tradicijas, materialinių daiktų fiksacijas ir t. t. Stebėdami skirtingą žmonių elgesį, požiūrį į materialinius daiktus mes be didelio vargo galime nustatyti jų kultūrinius skirtumus.

Žmogaus kultūros ir atskirų kultūrų atsiradimą ir raidą tiria mokslas – *kultūrinė antropologija*. Jos tyrimo objektas – *visuomenės veiklos rezultatų įvairovė įvairiose žmogaus veiklos srityse*. Ji tiria unikalų žmogaus gebėjimą plėtoti kultūrą per bendravimą, komunikaciją, taip pat įvairių kultūrų sąveiką bei konfliktus.

Kultūrinė antropologija kultūrą suvokia kaip žmonių kolektyvinio gyvenimo produktą, suderintų kolektyvinio buvimo būdų, paremtų normomis ir taisyklėmis, kurios tenkina socialinių grupių ir individų poreikius, sistemą. Tokia nuostata remiasi prielaida, kad bendras žmonių gyvenimas kartu vienoje teritorijoje, bendra kolektyvinė veikla suformuoja ir atitinkamą bendrą gyvenimo būdą, elgesio stilių ir pan. Taigi formuojasi tam tikra kultūros sistema, kurią galima pavadinti *etnine kultūra*. Tačiau kiekviena etninė kultūra nėra paprasčia, mechaniška tam tikros etninės bendruomenės veiklų suma. Jos branduolį sudaro tam tikrų elgesio taisyklių rinkinys, susiformavęs bendros kolektyvinės gyvensenos metu, kurio laikymasis ir išskiria šios bendruomenės narius iš kitų. Šios „taisyklės“ nėra genetiškai paveldimos, o priklauso nuo mokymo.

Sąveikaujant etninėms kultūroms, formuojasi bendravimo sistema, palaikanti įvairius elgesio stilius ir tipus, vertybines orientacijas, padedanti išsaugoti jų etninį savitumą. Šis bendravimas vyksta tiek per tarpusavio santykių aiškinimąsi, konfliktus, tiek per savitarpio adaptaciją ir kaimynų kultūrinio savitumo supratimą. Kultūrinių kontaktų stiprumą daugiausia lemia kultūrų artimumas, kaimynystė ir jų giminytė. Vienos kultūros labiau artimos dėl teritorinio artumo, kitos labiau skiriasi gyvenimo sąlygomis. *Tačiau nėra nė vienos kultūros, kuri būtų „niekieno“*. Kiekviena kultūra įkūnija specifinius konkrečios žmonių bendruomenės, socialinės grupės socialinės praktikos poreikius (Gudyskunst 1998).

Reikia pažymėti, kad vienos ar kitos tautos kultūros ypatingumas gali pasireikšti įvairiose žmogiškos veiklos srityse: biologinių, materialinių, dvasinių poreikių tenkinime, natūraliuose elgesio įpročiuose, aprangoje, darbo organizavimo tvarkoje ir t. t.

Kiekviena tauta yra savarankiška etninė bendrija, arba, kaip įprasta vadinti etnologijoje, – atskiras *etosas*. Etosai egzistuoja kaip stabilios žmonių bendruomenės, sudarytos iš kelių kartų. Žmonės jungiasi į etosus dėl įvairių priežasčių: dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių, bendrų papročių, buitės ypatumų ir t. t., tačiau svarbiausi bendruomenę vienijantys veiksniai yra kalba ir teritorija.

Žmonės, priklausantys atitinkamai kultūrai, savaip suvokia ir priima pasaulį. Kitaip tariant, į jį žvelgia per savus „kultūrinius akinius“ ir taip kuria savo *kultūrinį pasaulio vaizdą* (Lewis 2002).

Kultūrinis pasaulio vaizdas – tai visuma racionalių žinių ir įsivaizdavimų apie vertybes, normas, savos ir svetimos kultūros mentalitetą. Būtent tai ir suteikia kiekvienai kultūrai savitumą ir kartu padeda ją atskirti nuo kitų.

Komunikaciniai bendravimo santykiai tarp kultūrų gali būti įvairūs:

- utilitariniai santykiai, kai atsisakoma savitumo ir savanoriškai atsiduodama svetimos kultūros įtakai;
 - nepriėmimo (priešiškumo) santykiai, kai atsiranda etnocentrinės kultūros, uždaros ir nelinkusios sąveikauti su kitomis kultūromis;
 - tarpusavio sąveikos santykiai, kai į kitą kultūrą žvelgiama kaip į lygiavertį partnerį.
- Pastarasis tarpusavio sąveikos santykių tipas remiasi šiomis *nuostatomis*:
- bet kurią kultūrą sudaro visuma nepakartojamų ir nekintamų vertybių, kurių dėka kiekviena tauta gali egzistuoti šiame pasaulyje ir sąveikauti su kitomis tautomis;
 - visos tautos sudaro bendrą žmonijos kultūrinį paveldą, o kultūrinis tautų savitumas pastebimas ir praturtinamas kultūriniais kontaktais su kitų kultūrų tradicijomis ir vertybėmis;
 - nė viena kultūra negali pretenduoti būti universaliai ir priimtina visoms tautoms, nes kiekviena jų turi teisę išsaugoti savo savitumą;
 - kiekvienos tautos kultūriniai ypatumai neprieštaruoja visuotinumui žmogiškųjų vertybių, kurios jungia žmoniją ir suteikia jai gyvybingumo, vaisingumo.

Kaip matome, kultūrinis antropologinis požiūris į kultūrą yra gana patrauklus ir plėtojamas daugelio žymių pasaulio mokslininkų. Jis padeda nusakyti sąveiką tarp įvairių kultūrų atstovų ir analizuoti potencialias problemas, išskylančias tarpkultūrinio bendravimo metu. Būtent tokio bendravimo metu perimamos kitos kultūros patirtys. Tačiau tam, kad žmogus galėtų perimti kitas kultūras, privalo būti įsisavinęs savąją.

KULTŪROS PERĖMIMO IR ĮSISAVINIMO (INKULTŪRIZACIJOS) PROCESAS

Inkultūrizacijos sąvoka gana talpi. Ja nusakomas individo gebėjimas įsisavinti jam būdingos kultūros ir elgesio standartus, kurių dėka formuojasi jo pažintiniai, emociniai ir elgesio panašumai su žmonėmis tos kultūros, kuriai jis priklauso.

Inkultūrizacijos procesas prasideda nuo gimimo momento, vos įgijus pirmuosius elgesio įgūdžius, ir tęsiasi visą gyvenimą. Inkultūrizacijos rezultatas – žmogaus įgyta kultūrinė kompetencija, bylojanti apie kultūrinėje aplinkoje egzistuojančių vertybių, tradicijų įsisavinimą. Šis įsisavinimas rodo individo pastangas būti priimtam šioje kultūrinėje erdvėje, įsigyventi joje, kitaip tariant, socializuotis. Todėl inkultūrizacija yra neatsiejama nuo socializacijos (socialinio gyvenimo normų, standartų perėmimo). Dar daugiau, be inkultūrizacijos neįmanoma ir individo socializacija. Kaip ir socializaciją (pagal P. Bergerį, skiriami du jos etapai – pirminis ir antrinis), taip ir inkultūrizaciją galima išskirti į pradinę (pirminę), apimančią vaikystę ir jaunystę, ir antrinę, apimančią brandą ir senatvę.

Pirminės inkultūrizacijos etapas prasideda žmogui atėjus į šį pasaulį ir tęsiasi iki paauglystės. Šiame etape vyksta intensyvus auklėjimas ir mokymas, vaikai įsisavina pagrindinius kultūros elementus, įgyja normaliam sociokultūriniam gyvenimui reikalingų įgūdžių. Jų inkultūrizacija vykdoma per kryptingą auklėjimą. Kiekviena kultūra turi savus metodus, padedančius formuoti šio amžiaus vaikų kasdieniam gyvenimui reikalingas žinias ir įgūdžius. Svarbus vaidmuo čia tenka žaidybinėms formoms, padedančioms individui inkultūrizuotis, kadangi atlieka išsyk keletą funkcijų:

- 1) mokomąją – ugdo ir plėtoja tokius individo gebėjimus ir įgūdžius kaip atmintis, dėmesys, įvairaus modalumo informacijos priėmimas;
- 2) komunikatyvinę – jungia į bendruomenę atskirus pavienius individus ir padeda nustatyti tarp jų tarpasmeninius, emocinius kontaktus;
- 3) promoginę – sukuria palankią bendravimo atmosferą;

- 4) relaksacinę – sumažina emocinę įtampą įvairiose veiklos srityse;
- 5) ugdomąją – ugdo psichinių ir fiziologinių žmogaus savybių harmoniją;
- 6) auklėjamąją – padeda įsisavinti visuomenėje egzistuojančias individo elgesio normas ir principus konkrečiomis gyvenimo aplinkybėmis (Sadochin 2004: 31).

Antrinės inkultūrizacijos etapas liečia visus suaugusius individus ir nesibaigia su pilnametyste. Šiuo laikotarpiu inkultūrizacija yra fragmentinė ir reiškiasi atskirų kultūros elementų, kurie tampa individui aktualūs, įsisavinimu. Tai gali būti išradimai, naujos idėjos, kurios iš esmės keičia individo gyvenimą.

Šio inkultūrizacijos etapo ypatybė ta, kad individas gali savarankiškai plėtoti savo gebėjimus esamoje kultūrinėje aplinkoje. Jis gali derinti gautas žinias ir įgūdžius, siekdamas savų tikslų ir tenkindamas savus poreikius. Šiuo laikotarpiu ypatingas dėmesys skiriamas profesiniam pasirengimui. Šiame etape jauni žmonės įgyja ir kitokios patirties, reikalingos socialinėms funkcijoms atlikti – šeimoje, santykiuose su vyresniaisiais ir t. t.

Inkultūrizacijos mechanizmas. Kiekvienas žmogus per savo gyvenimą atlieka daug socialinių vaidmenų, tačiau tam reikia žinoti tam tikras kultūrinės normas, taisykles ir elgesio standartus. Visą gyvenimą žmogus kaupia kultūrinę patirtį, kitaip tariant, inkultūrizuojasi. Kultūrinę patirtis įgyjama įvairiais būdais.

Kultūrinės informacijos perdavimui nusakyti mokslinėje literatūroje vartojamas *kultūrinės transmisijos* terminas. Pasak J. W. Berry, Y. H. Poortinga, M. H. Segalo, P. R. Daseno (1992: 18), *kultūrinė transmisija – tai sociokultūrinės informacijos perdavimas kuriai nors kitai grupei, jos nariams ar kartoms*. Skiriami trys *kultūrinės transmisijos būdai*:

- *Vertikalieji transmisija*, kai kultūrinę informaciją, vertybes, gebėjimus ir kt. tėvai perduoda vaikams.
- *Horizontalioji transmisija*, kai kultūrinę patirtis ir tradicijas perduodamos bendravimo su amžininkais metu.
- *Netiesioginė transmisija*, kai individas būtiną sociokultūrinę informaciją įgyja besimokydamas iš giminaičių, pažįstamų, mokytojų, taip pat specialiuose mokymo ir ugdymo institucijose.

Kiekviename žmogaus gyvenimo etape šie kultūrinės transmisijos būdai turi skirtingą reikšmę, tačiau neabejotina, kad ši gautoji kultūrinė informacija daro įtaką individo elgsenai ir poelgiams. Kita vertus, ši elgsena įgyja *kultūrinio šifro* prasmę, kurį dėl savitos kultūrinės patirties kitos kultūros atstovai sunku įminti.

Galima pasakyti ir taip: bendraudamas su kitų kultūrų atstovais negali numatyti jų elgesio remdamasis tik savo kultūrinėmis normomis ir taisyklėmis. Tam, kad galėtum tai padaryti, būtina suvokti kiekvieno konkretaus partnerio veiksmo prasmę, kuri glūdi tradiciniuose įsivaizdavimuose apie gerą ir blogą elgesį, atskirų socialinių grupių suprantamą skirtingai. Taigi norint sėkmingai bendradarbiauti ir bendrauti su kitų kultūrų atstovais, būtinas gilesnis jų kultūros – formaliosios ir neformaliosios – pažinimas.

FORMALIOJI IR NEFORMALIOJI KULTŪRA: ELGESIO KULTŪRINIAI DETERMINANTAI IR EMPATIJOS GALIMYBĖS

Įsisavindamas kultūrą individas tą atlieka vienu metu tiek sąmonės, tiek pasąmonės lygiu. Manoma, kad nesąmoningai įsisavinama kultūros dalis ne mažiau svarbi individo elgesiui, nei įsisavinta sąmoningai. Todėl kultūrą galime palyginti su ledkalniu, kurio tik maža dalis yra iškilusi virš vandens, o didžioji dalis, nematoma, – po vandeniu.

Matomoji dalis – tai *formalioji kultūra*. Šiame lygmenyje galima išmokti tam tikro elgesio modelių, tačiau jų atlikimui reikia didelių pastangų ir savikontrolės: nesąmoningai atliktas koks nors nereikšmingas poelgis tuoj pat bus pastebėtas.

Neformalioji kultūra reprezentuoja tą kultūros lygmenį, kuriame veiksmai ir poelgiai atliekami automatiškai ir beveik nesąmoningai. Elgesio taisyklės šiame lygmenyje nedeklaruojamos, jos nesąmoningai nustatomos ir kontroliuojamos pojūčiais, rodančiais, kas vyksta ne taip ir kaip turėtų būti, todėl elgesio aktų vertinimą visada lydi didelis emocionalumas.

Pasąmoninis kultūros priėmimas turi didelę reikšmę komunikacijos procese, tačiau jam esant labai sunku priversti kitus komunikacijos dalyvius priimti tokią jauseną. O sąmoninės kultūros priėmėjai patys jau nesugeba sąmoningai priimti *kitą* kultūrą (ne jausmų lygiu), todėl komunikacijos procesas patenka į aklavietę. Tam, kad būtų išvengta tokios situacijos, būtina trečioji pusė (neutrali), kuri padėtų rasti bendrą požiūrį į abiejų pusių sąmonės lygyje esančius (ir dėstomus) nusistatymus.

Kiekvieną žmonių grupę, turinčią savo kultūrą, galime charakterizuoti pagal tik jiems būdingą aplinkos suvokimą ir elgsenos modelius. Štai keletas tokių kriterijų.

Savęs ir erdvės suvokimas. Skirtingos kultūros savaip supranta „komfortišką individualią zoną“. Kad jaustųsi komfortiškai, pavyzdžiui, amerikiečiams reikia didesnio atstumo tarp žmonių nei meksikiečiams arba vietnamiečiams (o prancūzams ir ispanams – atvirkščiai). Vienos kultūros pakankamai griežtai struktūrizuotos ir formalios, kitos – lanksčios ir neformalios. Kai kurios kultūros uždaros ir kiekvieno individo vieta jose griežtai apibrėžta (Indijos kastos), kitos – atviros ir besikeičiančios. Kiekviena kultūra savaip įvertina ir pačią asmenybę (asmenybės vertė Japonijoje ir JAV arba Norvegijoje ir Arabų šalyse skiriasi).

Bendravimo stilius ir kalbinės raiškos ypatumai. Komunikacijos sistema (tiek verbalinė, tiek ir neverbalinė) skiria vieną kultūrą nuo kitos. Nors pasaulyje egzistuoja daugybė kalbų, kai kurios nacijos dar turi ir kelias valstybines kalbas (pvz., Kanada – prancūzų ir anglų) jau nekalbant apie dialektus, žargonus, akcentus ir kitas vienos kalbos variacijas. Bendražmogiški gestai taip pat skirtingai interpretuojami skirtingose kultūrose (arabų šalyse energingi gestai yra natūralus dalykas, o Japonijoje tai nepriimtina).

Drabužiai ir išvaizda. Čia galima priskirti viršutinius drabužius ir papuošalus (ar jų nebuvimą), taip pat kūno puošybą, atskiriančią vieną kultūrą nuo kitos (japonų kimono, afrikiečio raištis ant klubų, anglų kepurė ir skėtis ar indoneziečių sijonai sargonai). Vienose kultūrose genties nariai išsidažo veidą prieš kovą, taip bauginami priešą, o kitose moterys naudojami kosmetika, demonstruodamos savo grožį. Daugumos subkultūrų atstovai nešioja atitinkamą drabužių rūšį: verslininkai – oficialų kostiumą, viso pasaulio jaunimas – džinsus, stiuardės, policininkai – uniformą. Karinėje subkultūroje statusas apibrėžia ne tik drabužius, bet ir plaukų ilgį, kitus būtinus aksesuarus.

Maistas ir elgesio prie stalo taisyklės. Skirtingos kultūros savaip išsirenka maistą, gamina, tiekia ir jį valgo. Naminais laikomi gyvūnai vienoje šalyje, pavyzdžiui, šunys, kitoje naudojami valgiui. Amerikiečiai ir europiečiai mėgsta Indijoje uždraustą jautieną, visas pasaulis valgo kiaulieną, kuri musulmonams ir žydams yra tabu. Skirtingose kultūrose skiriasi ir valgymo maniera: vieni valgo rankomis, kiti pagaliukais, kai kas naudoja sudėtingus įvairiausių šakutių ir peilių, šaukštelių ir žnyplelių rinkinius. Net ir naudodami tuos pačius stalo prietaisus (pavyzdžiui, šakutę ir peilį) skirtingų kultūrų atstovai skirtingai su jais elgiasi. Pagal elgesio prie stalo taisykles, restoranai skiriasi nuo valgyklos, bufetas nuo kavinės.

Laikas ir jo suvokimas. Skirtingose kultūrose savaip suvokiamas laikas: vieni išsiskiria punktualumu, kiti laiko atžvilgiu elgiasi laisvai. Apskritai, pastebėta, kad vokiečiai tikslūs, o

Viduržiemio jūros šalių atstovai net nesusimąsto apie tai. Kai kuriose šalyse pagal statusą ir amžių nustatomas atvykimo į darbą laikas: pirmi ateina darbuotojai, o vadovas – paskutinis. Yra kultūrų, kurių žmonės visai neseka laiko ir gyvena pagal saulėtekis ir saulėlydžius. Metų skirstymas į sezonus daugybėje šalių taip pat skiriasi: mes pripratę, kad metus sudaro keturi metų laikai, o kai kurios Afrikos ir Azijos šalių kultūros juos skirsto į sausros ir lietaus sezonus.

Kultūriniai akiniai. Ne mažiau svarbus kultūrą charakterizuojantis veiksnys yra tai, ką E. Hallas vadina „kultūriniais akiniais“ (Hall 1998: 15). Esmė ta, kad daugelis žmonių savo kultūrą laiko centru ir matu, pagal kurį matuoja kitas kultūras. Kasdieniniame gyvenime individas dažnai nesuvokia, kad jo elgesį nulemia jo kultūrinė priklausomybė ir kad kitų kultūrų žmonės turi savas normas ir vertybių sistemas. Toks kultūrinis etnocentrizmas skatina nacionalistines nuotaikas ir niekinantį požiūrį į kitas tautas.

Minėti elgesio kultūriniai ypatumai yra nesunkiai pastebimi ir turi įtakos mūsų elgesiui. Iš savo patirties kiekvienas galime pateikti gero ir malonaus bendravimo su partneriu pavyzdžių, kai bendraujama be psichologinės įtampos, malonios ir bendravimo aplinkybės. Toks bendravimas paprastai būdingas geriems draugams, kai stengiamasi išgirsti kitą, jo neįžeisti, suprasti.

Šis bendravimo tipas ir žmogaus kaip partnerio supratimas vadinamas *empatija*. Pagrindinis empatijos tikslas – ne tiek suprasti paslėptą pasakyto teksto prasmę, kiek nujausti pašnekovo būseną. Stengdamasis įsijausti į kito situaciją žmogus parodo, kiek jis supranta pašnekovą. Tokiais atvejais bendravimo kokybė priklauso ne tiek nuo informacijos kiekio, kiek nuo nuostatų, jausmų, emocijų ekskliuzijų.

Galimos trys empatijos formos:

- kognityvinė empatija – sugebėjimas suvokti save ir „kitą“, suprasti, kas skiria ir vienija žmones;
- ekspresyvinė empatija – sugebėjimas suprasti emocijų ir ketinimų panašumus ir skirtumus;
- socialinė empatija – sugebėjimas suprasti socialinio elgesio panašumus ir skirtumus (Sadochin 2004: 40).

Empatinės žmogaus savybės tuo įvairesnės ir platesnės, kuo jo kitų individų suvokimas yra turtingesnis ir įvairesnis. Tačiau *kito* supratimas yra neišvengiamai determinuotas paties savęs supratimo – kas AŠ esu. Pagal save žmogus stengiasi vertinti ir kitus. Tai ypač ryškiai atsispindi bendraujant su kitų kultūrų atstovais. Galima pasakyti ir taip – *empatija tai gebėjimas pabūti kito vietoje, pažvelgti į pasaulį jo akimis, pajusti jo būseną ir visa tai turėti omeny bendraujant su kitu*. Šia proga verta prisiminti *Šventajame Rašte* nurodytą priesaką: „Mylėk savo artimą kaip save patį“, kurį vėliau Imanuelis Kantas įvardijo kaip *auksinę elgesio taisyklę*: „Elkis taip, kaip norėtum, kad su tavimi būtų elgiamasi.“ Empatinis komunikacijos tipas – tai pastanga suprasti kultūrinės skirtybės iš vidaus ir rasti adekvačius būdus, padėsiančius partneriams pasiekti tarpusavio supratimą. Pagrindiniai reikalavimai empatijai:

- įdėmiai klausyti, kas kalbama;
- stengtis suprasti, kaip jaučiasi kiti žmonės;
- nuoširdžiai domėtis tuo, ką kalba ir daro kiti;
- rodyti užuojautą kitų poreikiams ir interesams;
- gebėti suprasti kito žmogaus požiūrį.

Tyrimai rodo, kad jei pavyksta maksimaliai įsijausti į partnerio vaidmenį, suvokti, ką jis jaučia, atsiveria galimybės suvokti ir jo elgesį. Elgesį, kuriame atsiskleidžia jo vertybinės

orientacijos ir kultūrinis tapatumas. Tik tai pažinus galimas visavertis bendravimas ir bendradarbiavimas su kitų kultūrų atstovais. Kita vertus, egzistuoja ir gajūs kultūriniai stereotipai, apsunkinantys tarpkultūrinę komunikaciją (Pruskus 2010). Juos įveikti reikia laiko ir nemažai pastangų.

IŠVADOS

Globalizacijos sąlygomis kultūra tampa svarbiu bendravimo ir bendradarbiavimo tarp tautų instrumentu. Šis instrumentas, kaip ir jo vartojimas, nėra suprantamas vienareikšmiškai. Egzistuoja kultūros sampratų aiškinimo įvairovė, kuri rodo šio fenomeno daugiaaspektiškumą ir daugiafunkcionalumą. Efektyvi tarpkultūrinė komunikacija sunkiai įmanoma be kultūrinių mainų.

Šie mainai yra kur kas sudėtingesni nei mainai darbo, kapitalo, technologijų ar informacijos srityje. Nors pirmuoju atveju perdavimui ir įsisavinimui reikia atitinkamų įgūdžių bei pastangų, jie palyginti greitai ir nesunkiai įgyjami. Antruoju atveju yra daug sudėtingiau. Kultūros pagrindų perdavimui ir įsisavinimui reikia ne tik laiko, bet ir gilaus tautos kultūrinių determinantų pažinimo ir įsisavinimo.

Reikia pripažinti, kad inkultūrizacija visada yra iššūkis savajai kultūrai. Ir ne tik iššūkis, bet ir grėsmė, kuriai įveikti vienareikšmių ir vienintelių teisingų atsakymų nėra. Aišku tik viena: inkultūrizacija nereiškia tautinio tapatumo praradimo, tai greičiau naujų sugyvenimo būdų su kitomis kultūromis paieškų būtinybė daugiakultūrinių transformacijų akivaizdoje. Prielaidas tokioms paieškoms taip tik ir sudaro tarpdalykiniai kultūros fenomeno tyrimai.

Gauta 2013 07 15

Priimta 2013 09 30

Literatūra

1. Lewis, R. D. 2002. *Kultūrų sandūra*. Vilnius: Alma littera.
2. Berry, J. W.; Poortinga, Y. H.; Segal, M. H.; Dasen, P. R. 1992. *Cross-cultural Psychology. Research and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Cerey, J. 2007. *Communication as Culture*. Boston: Unwin Hyman.
4. Gertz, C. 2003 *The Interpretation of Cultures*. New York: New York University Press.
5. Goodenough, W. Hunt. 1957. *Anthropology and Linguistics. Report of the Seventh Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Study*. Washington: Washington University Press.
6. Gudyskunst, W. B. 1998. *Bridging Differences: Effective Intergroup Communications*, 3 ed. New York: Sage Publications.
7. Guirdham, M. 1999. *Communication Across Cultures*. West Lafayette: Indiana University Press.
8. Hall, E. 1998. *Understanding Cultural Differences*. Yarmouth: Sage.
9. Kačerauskas, T. 2008. *Tikrovė ir kūryba: kultūros fenomenologijos metmenys*. Vilnius: LRS leidykla.
10. Kačerauskas, T. 2011. „Kūrybos ekonomikos antikinės ištakos“, *Filosofija. Sociologija* 22(3): 28–296.
11. Kroeber, C.; Kluckhohn, W. 1952. *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. New York: Vintage Books.
12. Pruskus, V. 2010. „Stereotipai ir jų devizualizacija tarpkultūrinėje komunikacijoje“, *Filosofija. Sociologija* 21(1): 29–37.
13. Robertson, R. 2002. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
14. Robertson, R. 2003. *Globalization: Culture and Identity*. London: Sage.
15. Singer, M. R. 1998. *Perception and Identity in Intercultural Communication*. Yarmouth: The Free Dictionary.
16. Садохин, А. П. 2004. *Теория и практика межкультурной коммуникации*. Москва: Феникс.

VALDAS PRUSKUS

The concept of culture and enculturation process in the context of intercultural communication

Summary

Globalization has accelerated the exchange of labor and capital and gave the hope of social progress and economic prosperity to nations. It has also led to rapid cultural exchange as well as the need for effective cross-cultural communication. It seems that economic exchange, transmission and absorption of skills, competencies, new economic thinking and practice did not cause major difficulties, but transmission and absorption of the cultural grounds (enculturation), that ensure full communication and cooperation, are going much more difficult. It turns out that not all values can be adequately transferred or easily adopted. Instead, the culture is an object of interdisciplinary study. Existing various methodological approaches to culture, on the one hand, help to better understand this phenomenon, on the other hand, to clarify the possibilities of enculturation's expression. This article discusses the concept of culture, a variety of interpretations, explores the process of culture interception and absorption, and the role of cultural determinants in the process of intercultural communication.

Key words: culture, enculturation, intercultural communication, communication, philosophy, anthropology, psychology, sociology, cultural determinants of behavior